

Rostirea filosofică românească în viziunea lui Constantin Noica

CONF. DR. Victor Voicu

Abstract

Starting from the idea that the terminology used in the process of communication can not be separated from the specific discourse to whom it serves and stretching the specific of the philosophical language in general, the author treats in the present paper the substance and the depth of the romanian philosophical language through the optics of the diverse contributions brought by romanian scholars, beginning with Samuel Micu.

The accent falls on the contribution to this domain of Constantin Noica, contribution regarded by the author as a completion of the great thinker's reflections upon romanian spirituality. The noician ontology of the Romanian language relevates the implicit philosophical meanings of this language, the profound nuances and the senses of the terms of romanian philosophy, being, at the last, a metaphysics transvestite in the clothes of romanianism.

Relevating the distinct and unconfoundable style of the thinker in romanian essay and philosophy, stoping at the noician treating of the romanian modulations of the being, finding that almost everything Noica wrote constitutes a dense and valuable chapter from an always unfinished „treatise” on the our logos and philophical speaking, the author concludes that the beening-in-to-Being can be definited as becoming and being-in-to-romanian-speaking.

„...nici meșteșugarii nu și-ar putea stăpâni meseria dacă n-ar utiliza termeni necunoscuți nouă, dar proprii meseriei lor [...]

Cu atât este mai necesară terminologia pentru filosof. Căci filosofia este meșteșugul vieții, iar cei care discută despre ea nu pot să-și extragă cuvintele din for. Stoicii au inventat în acest domeniu cel mai mult dintre toți filosofii, iar Zenon, magistrul lor, n-a descoperit idei propriu-zise, ci mai degrabă cuvinte noi” (Cicero)

Orice domeniu de cunoaștere necesită mijloace de expresie specifice, precum și modalități proprii de întrebuițare a acestor mijloace; aceasta înseamnă că terminologia folosită nu poate fi desprinsă de „mediul” ei, de specificul discursului căruia îi slujește și față de care poate avea cel mult o relativă independență.

În ceea ce privește specificul limbajului filosofic, se caracterizează printr-o accentuată precizie semantică a termenilor, prin delimitări ale folosirii lor și printr-o accentuată coordonare logică a elementelor discursului, ceea ce îi asigură un grad ridicat de coerență și claritate.

De altfel, una din caracteristicile filosofiei este tocmai asigurarea clarității conceptelor, problemelor și argumentelor care produc nesiguranță, neîncredere și îndoială. Socrate, de exemplu, s-a impus și a rămas ca model în istoria filosofiei și pentru faptul că (între altele) și-a concentrat analizele pe *conceptele* ce conțin în ele o anumită nesiguranță și a încercat să le clarifice. Dialogurile platonice ce-l au ca personaj central pe Socrate sunt centrate pe probleme de genul „Ce este X?”, unde X desemnează

o idee dificil de lămurit prin sine însăși. Dialogul *Symposion*, de pildă, este centrat pe ideea de „iubire” sau *Theaitetos* este centrat pe determinarea conceptului de „cunoaștere”.

Precizia semantică și claritatea termenilor utilizați în limbajul filosofic sunt o consecință firească a utilizării unor noțiuni riguros definite și a evitării utilizării în discursul filosofic a termenilor ambigui. Dacă avem în vedere doar filosofia populară (sau „primară”) în care vocabularul întrebuițat este cel comun, întâlnim totuși și noțiuni cu caracter general desemnate prin cuvinte stabile precum: *lucru, minte, cugetare, ființă* etc. termeni care, asemănător celor utilizați în filosofia de erudiție, exprimă idei generale despre lume, exprimă universul din perspectiva cugetării și nu doar din perspectiva experienței senzoriale, cum o fac alte cuvinte.

Această situație l-a determinat pe Constantin Noica să demonstreze, în lucrări ca: *Rostirea filosofică românească* (1970), *Creație și frumos în rostirea românească* (1973), *Sentimentul românesc al ființei* (1978), că studiul semnificațiilor unor termeni actuali sau dispăruți și al modificării acestor semnificații în timp poate oferi o imagine grăitoare a unui anumit mod de a vedea lumea, a unui mod de a filozofa, o ontologie și o gnoseologie *sui-generis*.

Terminologia filosofică românească este rezultatul efortului unei impresionante pleiade de cărturari (A se vedea și: Ioan Oprea, *Terminologia filosofică românească modernă*, Editura științifică, București, 1996). În general, istoricul terminologiei filosofice nu poate fi făcut independent de istoricul ideilor filosofice și a culturii în general. Nici un popor însă n-a fost și nu este în măsură să dezvolte o cultură

numai prin realizări proprii. O cultură națională implică incubarea și a diverse achiziții ale altor popoare într-un domeniu sau altul pentru a le converti în valori proprii. Limbajul, ca element al culturii și civilizației, inclusiv cel filosofic, nu putea să facă excepție. Încă **Samuel Micu**, în vremea căruia vocabularul limbii române nu posedea cuvinte ce să acopere semnificația reală a tuturor conceptelor filosofice, a procedat, concomitent cu crearea unor termeni filosofici neași și la selectarea unor termeni din limbile în care exercițiul filosofic se realiza de multe secole. În *Loghica* sa scria: „Iar unde lipsește în limba noastră cea românească și nu avem cuvinte cu care să putem spune unele cuvinte, mai ales întru învățături și științe, atunci cu socoteală și numai cât iaste lipsa, putem să ne întindem și să luăm cuvinte noi din grecească, ca din cea mai învățată, ori din cea latinească ca de la a noastră matcă, pentru că limba noastră cea românească iaste născută din cea latinească”.

Merită amintiți, în acest context: **Gheorghe Lazăr** care predă filosofia în limba română plecând direct de la operele lui Kant și care a stârmit conform însemnărilor lui Ion Heliade-Rădulescu, unul din elevii săi, un mare interes în rândul publicului bucureștean. „Când făcea lecție de Filozofie – relatează Heliade – sala gemea de auditori” (În *Curierul românesc*, 1839, nr. 64, p. 255); **Dinicu Golescu** care, preocupat fiind de îmbogățirea posibilităților de expresie ale limbii române, a tradus *Elementurile de filozofie morală* după Neofit Vamva, folosindu-se și de un însemnat număr de neologisme a căror sursă principală este limba greacă, dar și cea italiană; **Eufrosin Poteca**, apreciat filosof de evidentă factură iluministă, pentru care vorbirea era o cale spre aflarea adevărului și care era entuziasmat de faptul că se putea preda filosofia în „limba țării noastre, carea e cea mai frumoasă pentru noi”. Și, în cursul pe care l-a predat la Colegiul Sf. Sava, cât și în alte lucrări și tălmăciri în care originalul nu constituia sursa exclusivă a terminologiei și a ideilor filosofice s-a străduit să ofere informații despre panteism, Locke, Condillac, Leibniz, Berkeley, Kant, în vederea asigurării contemporaneității spiritului autohton, prin informație, cu restul Europei; **Ion Heliade-Rădulescu** considerat, pe drept personalitatea cea mai reprezentativă a primei jumătăți a secolului al XIX-lea care se va preocupa, și el, de modernizarea limbii și culturii române. Spirit filosofic prin excelență și autor al unei doctrine filosofice proprii, Heliade-Rădulescu a contribuit la formarea terminologiei filosofice românești prin prelucrări, traduceri și opere originale; **Titu Maiorescu**, personalitate proeminentă pentru cultura autohtonă, care a avut un important rol în cunoașterea și răspândirea filosofiei moderne și a terminologiei corespunzătoare în ultimele patru decenii ale secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Limbajul filosofic întrebunțat de Maiorescu este caracteristic atât perioadei cât și intențiilor sale. Activând în mai multe domenii

culturale – el fiind deopotrivă filosof și literat – a putut realiza o unificare a formelor folosite de filosofi cu cele întrebunțate de literați. De exemplu, la Maiorescu se poate observa preponderența termenului *gândire* față de cel de *cugetare*, primul cuvânt fiind preferat de literatură, cel de al doilea devenit general și, în multe cazuri, exclusiv în lucrările de filozofie. Recunoscut pentru atitudinea sa rezervată, uneori chiar ostilă, față de neologisme, Maiorescu a fost totuși nevoit de multe ori să introducă numeroase cuvinte neologice, de obicei din latina savantă și din franceză, din necesitatea de a exprima concepte noi pentru care vocabularul limbii române nu deținea termeni ce să le acopere semnificația. Așa sunt: „principiul actualismului”, „quantificațiunea” lui Hamilton, „dinamica socială”, „schellingianii” și multe altele; **Mihai Eminescu** care, în traducerea din *Critica rațiunii pure* a lui Imm. Kant, întrebunțează o terminologie filosofică ce se înscrie în tradiția stabilită de cărturarii latinști și, totodată, exprimarea filosofică eminesciană incubă și posibilitățile oferite de limba veche și populară, văzând în aceasta un act de reabilitare a tezaurului lingvistic autohton pe care omul de cultură are datoria de a-l descoperi și a-l repune în valoare; **Vasile Conta**, a cărui operă caracterizată printr-o argumentare originală relevă un sistem de idei ce nu mai constituie doar o adaptare sau interpretare a celor din filosofia universală, a fost obligat să creeze concepte noi și să adopte mijloace lingvistice apte să redea originalitatea sistemului său filosofic. Așa sunt termenii: „undă”, „ondulațiune universală”, „onduliform”, „onduliformitate”, „întipărire”, „întipăritură” etc. Deși nu a putut face abstracție de apelul la terni filosofici împrumutați și din alte limbi, se remarcă la Conta o atitudine împotriva abuzului de neologisme și de revenire, pe cât era cu putință la termeni vechi (exemplu: idei „nesfârșite” în loc de idei „absolute”).

Mulți alți cărturari și oameni de cultură s-au străduit să pună bazele unui limbaj filosofic românesc apt să clarifice semnificația reală a conceptelor, ideilor și principiilor filosofice. Așa au fost: Eftimie Murgu, Simion Bărnuțiu, George Barițiu, Alexandru Djuvara, Ștefan C. Mihăilescu, Vasile Lucaciu, Panait Mușoiu, Grigore M. Sturdza, C. Rădulescu-Motru, Alexandru Xenopol și mulți alții, mai mult sau mai puțin cunoscuți.

Exprimarea filosofică românească a realizat însă performanțe remarcabile îndeosebi în secolul al XX-lea prin lucrări precum cele ale lui Lucian Blaga și Constantin Noica.

Este cunoscut că noțiunile filosofice se caracterizează printr-o anumită mobilitate, fapt pentru care filosofii, dar și mulți exegeți, s-au preocupat permanent de interpretarea și reinterpretarea noțiunilor cu care lucrau. Din acest motiv, multe opere filosofice (sau capitole și paragrafe a acestora) cuprind discuții despre noțiuni și despre termenii folosiți pentru a le asigura și explica semnificația.

Situația se impune mai cu seamă în cazul termenilor lingvistici împrumutați, situație generatoare de dificultăți datorate, pe de o parte nivelului scăzut al posibilităților limbii și pe altă parte, diferențelor de structură între limba originalelor și limba în care se traduce. „În acest proces, limba română a cunoscut saltul spre sincronizarea și echivalarea cu limbile europene cultivate. Prin lucrările de filozofie, intelectualii români au exersat limba literară într-un domeniu cignitiv care se structura numai cu ajutorul raționamentelor, al definițiilor, al demonstrațiilor și al altor mijloace cu care se operează la nivelul abstracțiilor” (Ioan Oprea, *op. cit.*, p. 55).

Comunicarea filosofică impune însă în permanență și crearea unor noi termeni sau, asigurarea unei încărcături filosofice termenilor existenți deja într-un limbaj, chiar în limbajul comun. Acest ultim aspect poate fi exemplar argumentat prin activitatea lui C. Noica.

Contribuția sa în acest domeniu apare ca o completare (sau împlinire) a reflecțiilor autorului asupra spiritualității românești, în metafizica făcută etniei noastre. Substanța și adâncimea rostirii filosofice o descifrează Noica în descendența unor gânditori ca D. Cantemir sau M. Eminescu care s-au inspirat, pentru redarea aspectului ideatic al meditațiilor lor, din „minunatul poem” care este limba română. El voia, în prelungirea unui proiect elaborat de contemporanul său Mircea Vulcănescu (dar și „imitând” – într-un fel – structura unui discurs precum al lui Heidegger), o *ontologie a limbii noastre* și o paradigmă a românescului sau românismului. *Rostirea filosofică românească, Creație și frumos în rostirea filosofică românească, Sentimentul românesc al ființei, Spiritul românesc în cumpăna vremii, Devenirea întru ființă și Trei introduceri la Devenirea întru ființă*, reprezintă fundamentul livresc în care autorul demonstrează că gândul poate birui și prin cuvânt românesc.

Într-unul din aforismele sale, unde mărturia disimulată se conjugă cu judecata autoreferențială, Blaga exclamă cu entuziasmul său bine temperat: „Câtă filozofie implicită într-o limbă (...) O filozofie negrăit de nuanțată și plină de sensuri se găsește în articulația, în structura, în particulele, în vocabulele, în gramatica și în sinteza oricărei limbi” (Lucian Blaga, *Elanul insulei*, Editura Dacia, 1977, p. 223-224). Situația a fost remarcată, indiscutabil și de Constantin Noica a cărei operă este, în mare parte, o adevărată și izbutită hermeneutică a unor cuvinte românești. Aproape tot ce a scris Noica formează un dens și valoros capitol dintr-un mereu ne-încheiat „trat” asupra rostului și rostirii noastre filosofice, așa cum ni s-a „deschis” el de la Cantemir, Lazăr, Asachi, Samuel Micu, la Eminescu și Blaga. În continuarea acestora, Noica a intenționat, încă din tinerețe, crearea unei terminologii filosofice românești, dorință expusă în introducerea la

traducerea lucrării lui Descartes *Regulae ad directionem ingenii* (1936).

Intenția o va materializa în mod deplin în lucrările din a doua etapă a activității sale publicistice, etapă ce începe pe la mijlocul deceniului 6 al secolului XX, după eliberarea din detenție și durează până la trecerea sa în neființă. În *Sentimentul românesc al ființei* de exemplu, își propune să descrie particularitățile rostirii naționale cu semnificațiile sale ontologice și să demonstreze că românii pot aduce ceva nou la concepția tradițională despre Ființă.

Ceea ce caracterizează și sunt cu adevărat decât lucrurile în care modelul ființei s-a împlinit, adică în care modelul apare cu toți cei trei termeni laolaltă.

Lucrurile în care modelul ființei nu s-a împlinit, nu sunt, ci doar există, însă ele, existând doar, tind – ne spune Noica – de astă dată în spirit platonician – spre ființă, năzuiesc spre ea. Această năzuință spre Ființă – sinonimul platonician al participării, dar cu un alt sens – arată că Ființa, deși nu este existență, o învăluie, forțând-o să năzuiască spre ea, indiferent de formele concrete ale existenței. Și aceasta întrucât modelul ontologic al Ființei se poate încerca de fiecare dată în fiecare lucru, fapt făcut posibil de *închiderea care se deschide*. Iar această năzuință este numită de Noica „devenirea întru ființă”.

Cum putem explica locul și rolul ontologiei noiciene în filosofia românească?

Vedem rolul în faptul că anahoretul și, am spune, socraticul Noica a intenționat salvarea gândirii filosofice românești într-o perioadă în care aceasta se disipă din motive bine cunoscute. Faptul este evident îndeosebi în lucrarea *sentimentul românesc al ființei* apărută cu trei ani înaintea *Devenirii întru ființă* și în care și propune să descrie particularitățile rostirii naționale cu caracteristicile sale ontologice și să demonstreze că românii pot aduce ceva nou la concepția tradițională despre Ființă.

Ceea ce caracterizează și particularizează spiritualitatea românească este un sentiment al Ființei, o simțire a ei ce nu se găsește la alte comunități spirituale, simțire pe care Noica o vede ca o compensație a absenței unei concepții explicite, temeinic elaborată, despre Ființă. Românii, este de părere Noica, n-au gândit niciodată în chip explicit Ființa dar, în schimb au simțit-o într-un chip propriu care este numai al lor. Acest fel propriu de a simți Ființa se manifestă îndeosebi la nivelul limbii (Simțirea mai este numită și „gândirea difuză a unei națiuni”).

După ce afirmă, la început, că „un popor este o bună închidere care se deschide”, după ce enumeră deschiderile presupuse specifice civilizației autohtone „întru”: „întru o limbă”, „întru natură”, „întru două lumi” (Orient și Apus), „întru o tradiție”, „întru spirit” (în prepoziția „întru” Noica văzând o întreagă experiență românească cu privire la Ființă), și după ce se oprește, în primul capitol, asupra valorii și

semnificației întrebării filosofice (care, dacă e bine formulată, duce la o „afirmare sporitoare”), Noica procedează la o analiză pătrunzătoare a celor șase *modulații românești ale Ființei*.

Aceste șase „modulații” (= exprimări) apar ca posibile datorită situațiilor Ființei, care pot fi aflate din mlădierele verbului „a fi”, verb care, în limba română, se compune foarte ușor cu el însuși. Cele șase modulații ale lui „a fi” reprezintă, în cadrul spiritualității românești, tot atâtea „situații ontologice” sau „situații ale Ființei” pe traseul de la „a fi” la „este”, fiind o dovadă a legăturii dintre logică și ontologie, dintre limbă și real, dintre rostire și ființă. Acestea sunt:

„n-a fost să fie” - ce corespunde Ființei neîmplinite;
 „era să fie” - ce corespunde Ființei suspendate;
 „va fi fiind” - ce corespunde Ființei prezumtive;
 „ar fi să fie” - ce corespunde Ființei posibile;
 „este să fie” - ce corespunde Ființei intrării în ființă („ființă a intrării în ființă”);
 „a fost să fie” - ce corespunde Ființei săvârșite (consumate).

Între cele două extreme, Ființa își dezvăluie tot mai multe întemeieri, își afirmă din ce în ce legea. Primele cinci structuri lingvistico-logice, ne spune Noica, rostesc *preființa*, și abia a șasea pune problema *ființei*. Și el, socotește că limba română a găsit formele pe deplin edificatoare pentru esențializarea celor șase stări ale Ființei. Limba, spune el, a revelat „tot ce e în jurul” Ființei, ca procesualitate desfășurată de la „ce este” la „cum este cu puțință ce este”. Iar specificul românesc de a simți ființa stă tocmai în faptul că Ființa are grade de împlinire în sânul realității.

De aceea, chiar și fără prezența reală, un lucru sau o faptură pot să existe pentru simplul fapt că ele „au fost să fie” sau, dimpotrivă, „n-au fost să fie” sau „vor fi fiind”, dacă nu cumva acum „sunt să fie”, adică prin ființă. Altfel spus, în spiritualitatea românească Ființa apare ca eterogenă, diversă.

Mai mult, prin caracteristicile prepoziției „întru” (pe care o postulează drept o „închidere care se deschide” și o „limitație ce nu limitează”), simțirea românească reușește ceea ce nu reușiseră la timpul lor nici filosofia greacă - cea a Ființei - și nici filosofia germană - cea a Devenirii și spiritului - și anume, să pună laolaltă Ființa și Devenirea.

Și, cu ajutorul modelului său ontologic, Noica vrea să convingă că „Ființa” antică și „Devenirea” modernă vor fuziona, cu ajutorul lui „întru”, nu în „devenirea întru Devenire”, ci în „devenire întru Ființă”. Modelul ontologic al lui Noica, elaborat după analiza lingvistică prezentată mai sus, vrea să explice tocmai puțința ontologică a Ființei de „a prinde sau a nu prinde ființă”. Ea „prinde ființă” ca împletirea dintre general și individual (conform aceluia *I-D-G*) și, prin aceasta, Noica refuză metafizica tradițională care gravitează în jurul conceptelor „substanță-fenomen”, „aparență-esență”, „lege-caz particular”, vizând o ontologie unitară, o concepție unică despre treptele suitoare ale Ființei.

S-a spus că ontologia noiciană a limbii este o metafizică travestită în hainele românismului. Reflecțiile lui Noica asupra temeiurilor limbii noastre - reflecții incitate și de elaborările similare ale lui Mircea Vulcănescu din *Dimensiunea românească a existenței* (1943) - începute încă în deceniul 4 și reluate cu un mai mare aplomb în deceniul 6 al secolului XX, nu puteau să nu aibă legătură cu sentimentul etnic al autorului. Dar „românismul” sau „indigenismul” său, considerate de unii exegeți ai operei sale drept variante ale unui naționalism exacerbant nu sunt circumstanțiale; doar niște coincidențe oarecum stranii au alimentat prejudecata naționalismului noician atât în perioada legionarismului, cât și în cea a dictaturii comuniste.

În realitate, între intelectualii care se interesau, în deceniul al IV-lea, de soarta culturii românești, Noica încerca să-și croiască o perspectivă proprie, încercare însoțită, inevitabil, de o estompare treptată a avântului rațiunii care nu și-a găsit încă o măsură (sau manieră) proprie. Este animat încă din anii tinereții de ideea ridicării spiritualității românești la nivelul celei prezente în Europa occidentală. Stimulat de această dorință ia contact cu operele și creatorii de sisteme ce s-au impus, „fraternizează” cu ei, însă rămâne vizibil efortul de a se „despărți” de toți și de toate pentru a rămâne cu el însuși, pentru a-și ordona și verifica gândurile.

Pentru Noica, de altfel, metafizica a reprezentat - încă de la debut - *intrarea în ordine*: căutarea și dezvăluirea ordinii. Filosofia, va spune mai târziu gânditorul, face ca rațiunea să se ivească în lume și câtă filozofie este, atâta ordine este. Așa se explică și tema circularității la Noica care afirmă, în *De caelo* că, „dacă cunoașterea filosofică este posibilă, e în cerc”. Gândirea în cerc, înțeleasă ca o condiție formală și fecundă a filosofiei și filosofării, distinge filosofia de celelalte forme de cultură în care domină o „mișcare sau ascensiune lineară”.

Indiscutabil, în eseistica și filosofia românească, Noica este creatorul unui stil distinct și inconfundabil. Ceea ce este esențial în mai toate paginile scrise de acest „mistic al ideilor”, cum îl numește un exeget, este strategia cu care gândirea (în speță autorul) ordonează argumentele aduse întru întemeiere. Sintetizând, filosoful parcurge zone întinse ale culturii, cercetează și verifică, respinge și reține, în vederea asigurării partamentului necesar înălțării gândirii filosofice naționale. Se alătură unor idei de care, ulterior, se „desparte”, se folosește de reușita ideilor ce rezultă dintr-o „ciocnire de doctrine” pe care el însuși o provoacă. A fost sclavul ideilor, interesându-l nu atât cunoașterea, ci și ideile care o declanșează. Aceasta credem că explică mărturisirea de mai târziu a filosofului că nu are biografie, ci numai cărți; în adevăr, gânditorul s-a identificat în fapt cu creația, a transferat viața sa ideilor. Însuși Noica mărturisește că viața sa poate fi considerată *Autobiografia unei idei* căci, observa el, „... nu am urmărit o idee unică, ci ea m-a urmărit, fără să-mi dau

seama decât târziu, când s-a răsturnat în mine (din formă trecută în realitate devenind realitate intrată în formă)" (C. Noica, *Autobiografia unei idei*, în „Viața Românească”, nr. 7, 1985).

Vedem această „idee unică”, căreia trebuie să i se atribuie rolul de idee dominantă și constantă a gânditorului român în dorința sa (devenită oarecum obsesivă) de a depăși ideile tradiționale de *Ființă* și *Devenire*, pentru a accede la *Devenirea – întru – Ființă*, idee prin care filosofia românească însăși se autoinclude în filosofia universală. Iar *devenirea-*

întru-ființă, ca ontologie, nu este și nu poate fi înțeleasă fără un anumit limbaj în care este îmbrăcată, limbaj căruia anahoretul Noica i-a asigurat un conținut autohton inestimabil. Nu exagerăm de aceea prea mult, dacă înțelegem și definim *devenirea-întru-ființă* și ca *devenire și ființare-întru-rostire românească*.